

О.Б. СЕВЕРИНОВА. ТОЛЕРАНТНІСТЬ: КОНЦЕПТУАЛЬНІ МЕЖІ РОЗУМІННЯ

Аналізуються проблеми толерантності у мультикультурному суспільстві, яка в умовах глобалізації, співіснування різних культур дедалі частіше стає предметом і наукових, і суспільних дискусій.

Ключові слова: толерантність, мультикультурність, терпимість, злагода.

Анализируются проблемы толерантности в мультикультурном обществе, которая в условиях глобализации, сосуществования различных культур все чаще становится предметом и научных, и общественных дискуссий.

Ключевые слова: толерантность, мультикультурность, терпимость, согласие.

The article analyzes the problems of tolerance in a multicultural society, which in today's global environment, the coexistence of different cultures are increasingly becoming the subject of both scientific and public debate because of its ambiguous manifestations of the principles and application limits.

Key words: tolerance, multiculturalism, tolerance and harmony.

Розробка концептуальних положень проблеми толерантності, яка нині корелюється міжетнічним напруженням та почасти складною релігійною ситуацією, соціальним розмежуванням, дедалі частіше стає предметом наукових дискусій щодо теоретичного осмислення наслідків цивілізаційно-глобалізаційних процесів початку ХХІ століття. Загальновідомо, що процеси глобалізації неоднозначно впливають на світову політику, а відповідно – на розвиток міжнародних взаємин.

«У сучасних умовах світоустрою, – зазначає О. Хеффе у статті «Політична етика в епоху глобалізації: толерантність», – різні культури наче зрослися між собою: на Захід проникли східні традиції, а на їх географічну батьківщину – елементи західних культур. Цей процес охопив сферу економіки і філософії, науки і техніки, освіти, музики, літератури і мистецтва. Скоротилися відстані завдяки комп'ютерним технологіям. Багатоманітність стилів всередині спільних стилів життя різко зростає: у державах закріпилося значення плюралізму, з'явився мультикультуралізм, що зблизило між собою різні культури»¹.

З одного боку, інтенсифікація міжнародних контактів, які за допомогою залучення спільних ресурсів уможливають більш швидке вирішення важливих питань екологічної безпеки, протистояння міжнародному тероризму, військовій агресії, з іншого – стихійність глобалізації, посилення фрагментації світоустрою, відсутність дійового контролю та колективного спрямовуючого впливу з боку зацікавлених національно-релігійних спільнот, що зумовлює загострення існуючих ризиків та сприяє виникненню нових загроз.

Так культурні й морально-психологічні наслідки глобалізації, які насамперед проявляються на індивідуальному рівні і не завжди мають позитивний характер, у силу власної дедалі зростаючої інерційності загрожують перерости у чинники світового масштабу, що, у свою чергу, може призвести до нової хвилі терористичних атак, які останнім часом завдяки інтенсифікації інформаційно-комунікативних потоків набувають мережево-глобального характеру.

У таких умовах не викликає подиву така частота застосування у сучасних

політологічних дослідженнях (порівняно з іншими термінами понятійного базису) понять «толерантність», «ненасильство», «терпимість», «культурне розмаїття», «злагода», «солідарність», «неагресивність», «справедливість», які стають ключовими елементами сучасного наукового апарату. Нині більшість дослідників глобалізації вважають, що подолати негативи її прояву може лише толерантність, яка повинна стати нормативним медіатором у взаємодії кожної національної культури з викликами глобального світу.

Про актуальність поняття «толерантність» свідчить і широкий спектр його використання в інших галузях знання: починаючи від медицини, психології, теології та філософії, закінчуючи науками, які досліджують різні аспекти міжнародної та державної безпеки.

Дослідження проблем толерантності актуалізуються і проблемами, які впливають на внутрішню безпеку країн, вимушених рахуватися зі специфічними умовами мультикультурності, яка вже давно стала обов'язковим елементом сучасної цивілізації, оскільки неможливо знайти державу повністю етнічно або конфесійно гомогенну. Інколи численність представників інших етнічних чи релігійних груп навіть перевищує кількість представників титульної культури.

Загалом політика толерантності в мультикультурному суспільстві сприяє стабілізації суспільних відносин, хоча інколи може дестабілізувати суспільне становище в державі, викликаючи різні негативні прояви, які можуть загрожувати суспільній злагоді та навіть національній безпеці.

Серед стабілізуючих чинників можна виокремити такі: по-перше, різні етнічні і конфесійні групи мають можливість вносити у суспільну думку елементи позитивних установок щодо існуючої у державі системи владних відносин, адміністративного устрою тощо; по-друге, етнічні і конфесійні еліти можуть запропонувати суспільству певні правила взаємин, виконання яких сприятиме забезпеченню злагоди, укріпленню стабільності, зокрема на міжнародному рівні; по-третє, у випадку загострення соціальних протиріч еліти відповідних конфесійних чи етнічних груп можуть спрямувати незадоволення у русло мирного вирішення конфлікту.

Водночас серед представників нетитульного етносу чи релігійної групи часто прослідковується тенденція до суб'єктивного перебільшення наслідків прояву суспільної доцільності і необхідності та ступеня застосування державно-політичного примусу, негативних наслідків свого «підлеглого» становища, що проявляється в заявах про соціальну несправедливість, нерівний розподіл ресурсів і життєвих шансів, що, у свою чергу, провокує різного роду протистояння і соціальну напругу у гомогенно неоднорідному суспільстві.

Відтак нині, незважаючи на природність і позитивну оцінку з боку теоретиків-гуманістів, полікультурність викликає неоднозначну і громадянську, і наукову рефлексію.

Зазвичай утвердження толерантності у сучасних полікультурних суспільствах передбачає існування спільного знаменника, роль якого найкраще виконують загальнолюдські цінності, які трансформувалися у поняття ціннісних універсалій. Саме толерантність може забезпечити функцію символізації універсальних цінностей, адаптуючи їх до системи цінностей національної культури.

Серед загальнолюдських цінностей виокремлюють певні категорії: політико-правові – демократія, справедливість, закон, правопорядок; культурні – свобода, творчість, любов, спілкування, діяльність; моральні – сенс життя, щастя, добро, обов'язок, відповідальність, совість, честь, гідність; національні – державність,

традиції, мова.

Традиційне розуміння загальнолюдських цінностей полягає в тому, що вони не пов'язуються з конкретним історичним періодом існування суспільства, конкретними національними чи етнічними традиціями, що гарантує їм відтворення в будь-якому типі суспільства. Звернення до загальнолюдських цінностей дає можливість вийти за межі конкретної ідеології, представлені етнонаціональними чи релігійними приписами, відкриває перспективу формування нових цінностей, забезпечує можливість відкритого діалогу з іншими культурами, уможливорює інкорпорацію інших цінностей у власне суспільство.

Водночас дедалі активнішою стає критика загальних цінностей як необгрунтованого абстрагування від конкретно-історичних обставин і вільної абсолютизації однієї справжньої системи цінностей, актуалізована свого часу німецьким філософом Вільгельмом Дільтеєм, який також першим увів поняття різноманітності рівноправних ціннісних систем.

На такій позиції наголошує і німецький дослідник Отфрід Хеффе, який зазначає, що «там, де стикаються різні культури, виникає дві загрози. З одного боку, культурний імперіалізм, який витісняє і підпорядковує інші культури, а з іншого – культурний релятивізм, який змішує без винятку суперечливі цінності. Альтернативою цим тенденціям є пасивна форма толерантності, за якої визнаються і мирно співіснують різні культури. Звичайно, краще визнання взаємності, ніж ототожнення, і більш цінною є активна толерантність, яка відмовляється від таких критеріїв оцінки, які віддають перевагу певним цінностям»².

На нашу думку, толерантність сама є однією з універсальних західних демократичних цінностей і може виконувати роль чинника ненасильницької компіляції цінностей самотутніх культур з традиціями, поглядами і нормативно-правовими приписами відповідного суспільства.

У соціально-політичній практиці дотримання толерантності як норми взаємовідносин, яку не завжди можна обгрунтувати наявністю спільних цінностей, також актуалізує увагу до проблеми визначення меж толерантності, на формування яких впливають історичні й політичні традиції, етнічні й релігійні особливості, культурна своєрідність, сучасний стан соціально-політичних інституцій того чи іншого суспільства.

Розуміння толерантності різними народами також виражає різні типи відносин і настроїв, залежить від їхнього культурно-історичного досвіду, що теж варто враховувати. Тому в компаративному дослідженні феномена толерантності варто враховувати і цивілізаційно-культурну складову.

Так досить просто прослідкувати лінгвістичні відмінності у трактуванні поняття «толерантність» у різних народів.

Етимологія терміна «толерантність» походить від латинського дієслова *tolero* - «нести», «тримати», «терпіти», яке застосовувалося тоді, коли було необхідно «нести», «тримати» у руках річ, для переносу якої треба докладати певних зусиль, страждати й терпіти.

Суттєво відрізняється трактування цього поняття у російській мові, на сході та у європейській традиції. Так, у китайській мові проявляти толерантність означає «дозволяти, допускати, проявляти великодушність щодо інших». Найбільш широку гаму почуттів поняття «толерантність» виражає в арабській мові, де воно вживається в значенні «прощення, поблажливості, м'якості, жаль, прихильність до інших людей». У перській мові толерантність розуміється як «терпимість, вит-

риманість, готовність до примирення із супротивником».

Російське видання «Філософського енциклопедичного словника» трактує поняття толерантність (від лат. *tolerantia* – терпіння) як «терпимість до інших поглядів, звичок. Вона є ознакою впевненості в собі, усвідомлення надійності власних позицій, ознакою відкритості до інших, не боїться порівняння з іншими точками зору і не уникає духовної конкуренції»³.

Часто у російському тлумаченні поняття толерантність присутня конфесійна складова, зокрема в словнику за редакцією А. Гусейнова і І. Кона. «Терпимість – це моральна якість, яка характеризує відношення до інтересів, переконань, вірувань, звичок і поведінки інших людей. Виражається в прагненні досягти взаємного порозуміння й примирення різнорідних інтересів і точок зору без застосування тиску, переважно методами роз'яснення й переконання...»⁴. Тут чітко прослідковується моральний аспект толерантного відношення до представників інших націй, народностей і релігій.

Відтак у російській мові найбільш близьким за значенням поняттю «толерантність» є термін «терпимість», що означає здатність, вміння терпіти, миритися із чужою думкою, бути поблажливим до вчинків інших людей.

В англійській мові термін «tolerance» поряд з терпимістю інтерпретується як «допускати»⁵. Отже, у цьому терміні вже прослідковується ідея межі, до якої можна терпіти іншу людину або явище, якщо вони незрозумілі, викликають здивування, неприйняття або супротив. Тобто в англійській мові толерантність означає готовність без протесту сприймати особистість або рід.

У французькій мові цей термін розуміється як повага до свободи іншого, його думок, поведінки, політичних або релігійних поглядів.

Німецький дослідник О. Хеффе пояснює толерантність як терпиме відношення до тих, чий погляд або переконання відрізняються від думки інших. На практиці толерантність символізує заборону етнічної і релігійної дискримінації⁶.

Відтак органічні складові толерантності – прояв терпимості і поважного відношення до людей незалежно від їхньої релігійної і національної належності, досягнення між ними взаємної злагоди без використання насилля.

На нашу думку, усі визначення толерантності позбавлені акцентуації на найважливішій її складовій – меті, яку вона повинна забезпечувати.

Проекція толерантності у суспільно-політичну площину, що проявляється у політиці мультикультуралізму, на наше переконання, може дати дещо більш раціональне її тлумачення як феномена, який, з одного боку, відображає характер взаємовідносин і соціально-політичної діяльності суб'єктів мультикультурної політики, зокрема соціальних, етнічних, конфесійних груп і окремих громадян, що виражається в їхній терпимості, взаєморозумінні і злагоді, а з іншого - суттєво впливає на стан захищеності і особистості, і суспільства, і держави, що проявляється у комфортному і безпечному співіснуванні, повазі до законів, традицій і звичаїв.

16 лютого 1995 р. у Парижі 185 державами – членами ЮНЕСКО була підписана Декларація принципів толерантності, у якій остання розуміється як «повага, прийняття і правильне розуміння багатоманітності культур нашого світу, наших форм самовираження і способів прояву людської індивідуальності», що передбачає терпиме відношення до інших національностей, рас, кольору шкіри, статі, віку, мови, релігії, політичним чи іншим поглядам, національному чи іншому походженню тощо.

Водночас у Преамбулі Статуту ООН толерантність розуміється як вміння про-

являти терпимість і жити разом, в злагоді один з одним, як гарні сусіди. Таке розуміння толерантності, на нашу думку, актуалізує насамперед проблему успішної інтеграції людини в існуючу систему суспільно-політичних відносин, з якою, на жаль, не завжди все так просто, тому що подвійні стандарти у розумінні толерантності провокують негативні поведінкові реакції саме з боку тих, хто власне і повинен виступати активно діючим зацікавленим суб'єктом інтеграції. Обмеження толерантності, як зазначають російські дослідники, необхідне навіть тоді, коли йдеться про фундаментальні гуманістичні цінності, абсолютизація яких може виявитися не менш ризикованою, ніж нігілістичне до них відношення чи їх релятивізація. Щоб толерантність могла дієво виконувати свої функції, вона повинна включати суттєві елементи нетерпимості. Така парадоксальна діалектика передбачає поєднання толерантності з нетерпимістю до явищ, в яких закладено загрозливий потенціал: злочинності, тероризму, ксенофобії, расизму тощо – «нетерпимість до нетерпимості»⁷.

Толерантність передбачає добровільне слідування правилам поведінки, не завжди відображеним у конституційно-правових документах, у силу сприйняття їх як справедливих і необхідних умов демократизації суспільства і утвердження толерантності, що насамперед залежить від відповідних світоглядних змін та психологічної трансформації внутрішньоінтенційних спонук у структурі особистості.

Толерантне ставлення до свободи та індивідуальності іншого повинне бути лише частиною свободи, якою володіє все суспільство, нація, держава. Так, Г.-В.Ф. Гегель писав, що природна свобода є дикою, не заснованою на законі свободою. Справжня свобода ґрунтується на залежності від закону; людина може бути вільною тільки як член держави. В одній з глав «Феноменології духу» «Свобода і жах» філософ зазначає, що результат нічим не обмеженої свободи – абсолютний жах⁸. Передумова свободи – необхідність – трансформується в свободу тоді, коли формуються певні умови, за яких вона може стати основою людської діяльності.

Отже, завдання утвердження толерантності в умовах мультикультуралізму актуалізується такими положеннями: по-перше, врахуванням відмінностей у розумінні поняття «толерантність» у конкретну культурно-історичну епоху, що визначається рівнем розвитку продуктивних сил, ступенем наукового пізнання об'єктивних процесів розвитку природи і суспільства; по-друге, соціальним і політичним устроєм, існуючою нормативно-ціннісною системою суспільства; по-третє, трансформацією традиційного розуміння універсальних цінностей, у якому найбільшу увагу повинно бути приділено можливості їх ненасильницької імплементації у будь-яку самобутню культуру (і ту, яка інтегрується, і ту, яка піддається інтеграції) без її руйнації; по-четверте, цінності самобутньої культури повинні не суперечити як універсальним цінностям, так і поняттю толерантність загалом, що передбачає врахування рівня і меж толерантності; по-п'яте, толерантність передбачає певне «вростання» людини в існуючу культуру і нормативно-ціннісну систему, дотримання відповідних правил поведінки, що не суперечить традиції домінування прав і свобод людини в демократичному суспільстві, а лише забезпечує функціонування толерантності в соціумі. Тільки так індивідуальна свобода людини може стати справою всієї держави.

1. Хейфе О. Политическая этика в эпоху глобализации: толерантность // Евразийский юридический журнал. – 2010. – № 11 (30) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.eurasialaw.ru/index.php?option>. 2. Там же. 3. *Философский* энциклопедический словарь. – М.: ИНФРА-М, 2001. – С. 457. 4. *Словарь* с этики / Под ред. А.А. Гусей-

нова и И.С. Кона. – М.: Политиздат, 1989. – С. 18. **5.** *Мюллер В.К.* Англо-русский словарь: 70 000 слов и выражений. – М.: Сов. энциклопедия, 1969. – С. 792. **6.** *Хеффе О.* Плюрализм и толерантность: к легитимации в современном мире // *Философские науки.* – 1991. – № 12. – С. 22. **7.** *Толерантность* против ксенофобии. Международный и российский опыт противодействия этнической интолерантности / Под ред. В. И. Мукомеля и Э. А. Паина. – М.: Academia, 2005. – С. 4. **8.** *Гегель Г.-В.-Ф.* Феноменология духа. – М.: Наука, 1992.